

הסוגיא השלושים ושמונה – בור הקר (קד ע"ב 10-1)

מבור הקר ביום טוב

(א) מאי מבור הקר?

אמ' רב יהודה אמ' שמואל: בור שהיקרו עליה דברים והתירוה.

מיתיבי: לא לכל בורות הקרות אמרו אלא זו בלבד,
ואי ס"ד בור שהיקרו עליה דברים והתירוה, מאי זו בלבד?

5

אמ' רב נחמן ב"ר יצחק: באר מים חיים, דכתיב: כהקיר ביר מימיה.

(ב) גופה:

לא כל בורות הקרות התירו אלא זו בלבד.
וכשעלו בני הגולה חנו עליה
ונביאים שביניהם התירו להם.

10

ולא נביאים התירו להם אלא מנהג אבותיהם בידיהם.

חילופי הנוסחאות

[3] **אמ' רב יהודה** בכל הדפוסים ליתא, ובוודאי נשמט בטעות. **עליה** בכל עדי הנוסח בא לשון נקבה, וכן הוא במקבילה שבתוספתא ח כב (עמ' 138). ואפשר שהוא שריד ועדות לנוסחה המקורי של ההלכה: "באר הקר", כפי שהוא בכ"י ערפורט שבתוספתא. [4] **לכל** בכל יתר עדי הנוסח: "כל", וכן הוא במקבילה הנ"ל שבתוספתא. [4], [8] **הקר** וכן הוא בדפוסים, אבל בכ"י מינכן: "הקר". בקטע גניזה נראה לקרוא "הקר", ובמקבילה הנ"ל שבתוספתא: "הקר" (וכן נראה בכ"י לונדון חרף הרישום במהדורת ליברמן). [4] **אמרו** בדפוסים: "התירו", וכן הוא לקמן (שורה 8) גם בכ"י אוקספורד. ובמקבילה שבתוספתא הנ"ל, בכתבי היד וינה וערפורט, בדפוס ראשון ובקטע גניזה: "התירו", ובכ"י לונדון: "אמרו". [5] **מאי** כן הוא בדפוסים, אבל בכ"י מינכן ובקטע גניזה: "אמאי". 'מאי' מכוון יותר לנוסח ההלכה ואילו 'אמאי' מתייחס לטעם ההלכה. [6] **דכתיב** בכ"י מינכן ליתא, בדפוסים: "שנאמר", ואילו בקטע גניזה: "כן הוא אומר". מסתבר אפוא שמדובר בגירסת אפס' שהושלמה בדרכים שונות על ידי גרסנים שונים. [10] **ונביאים שביניהם התירו להם** וקרוב לכך בדפוסים. בכ"י מינכן ובקטע גניזה: "והתירוה נביאים שביניהם". וראו דקדוקי סופרים (רו ע"א, אות פ). [11] **אבותיהם** וקרוב לכך בקטע גניזה: "אבותיהן", ואילו בענף מד: "אבותם".

מסורת התלמוד

[8-10] **לא כל בורות וכו'** תוספתא ח כב (עמ' 138). [1] **מנהג אבותיהם** שבת לה ע"ב; הולין יג ע"ב; תענית כח ע"ב.

רש"י

שהקרו עליה דברים כשעלו מן הגולה הוצרכו לה, כדלקמן, ושנו והתירוה ובטלו תקנת השבות ממנה למלאות הימנה בגלגל. ולא התירו אלא אותה לבדה. הקרו לשון קריאה, שהביאו בה ראייה לדבריהם, שיש בהם כח לעקור שבות מפני דוחקן. **מאי זו בלבד** היאך יקראו לשאר בורות בור הקר, הרי לא הוקרו דברים אלא על זו, ומדקתני בור הקר, פשיטא דהוא להודיה קשרי. **אלא אמר רב נחמן בר יצחק** על שם שבאר מים חיים היתה קרי ליה בור הקר, לשון מקור, כדכתיב: "כהקיר ביר מימיה" כמו שמעין מקר מימיה הנובע ומתחדש והולך ומוסיף ברגליו, כך הקרה רעתה. **ביר** כמו באר. **נביאים שביניהם** חגי, זכריה ומלאכי. **מנהג אבותיהם** באותו הבור.

פירוש הסוגיא

תקציר

משנתנו, לפי רוב כתבי היד של המשנה, עוסקת בבאר 'חקר' ולא בבאר 'הקר'. ונראה שהמילה 'חקר' היא צורה עברית של המילה הארמית-יהודית השאולה מן היוונית ἄκρα: חקרא. החקרא היא המצודה הסלֶבֶקית בירושלים, שנזכרה בסכוליון למגילת תענית ושהיתה סמוכה להר הבית. בסוגייתנו הלקסיקוגרפית מובאות שתי אטימולוגיות עממיות למונח 'ח/הקר' שהציעו חכמים, שספק אם הכירו את מבצר החקרא.

אטימולוגיה ראשונה מוצעת על ידי שמואל: "בור שהיקרו עליה דברים והתירוה" (א). "שהיקרו" – כן הוא ברוב הנוסחאות. אולם נראה שגירסא משובשת היא, שהרי בלשון העברית לא מצאנו שורש הק"ר. שמואל ודאי התייחס לגירסא המקורית "חקר", ופטר: "שהיקרו עליה", כלשון המקרא: "וְאִזְנֵן וְחָקַר תִּקֵּן" (קהלת יב ט). נראה אפוא שיש לִבְרַר את גירסת קטע גניזה ורבינו חננאל: "מאי בור חקר? אמר רב יהודה אמר שמואל: בור שחקרו עליה נביאים והתירוה...". מסתבר שהגירסא בה"א היא תולדת ניסיון לתאם בין הגירסא התניינית: "הקר" – בה"א – לבין דרשתו המקורית של שמואל, שנקט: "בור שחקרו" – בחי"ת.

אטימולוגיה שנייה מוצעת על ידי רב נחמן בר יצחק שחיפש בכל המקרא ומצא בדיוק באמצעו ביטוי המעורר אסוציאציה בולטת למונח 'באר/בור הקר': "פְּהָקִיר בור מִיְמֵיהָ" (ירמיהו ו ז) (א). מן המקרא הזה למד ש'בור הקר' אינו אלא בור המקור מימיו ונובע ללא לאות, שעליו ראוי לקרוא: "באר מים חיים".

בחלקה השני של הסוגיא (ב) מופיעה 'גופה' שבה מצטטים בעלי הגמרא את הברייתא במלואה. יש לברייטא זו מקבילה בתוספתא (ח כב [עמ' 85]), אלא שבסוגייתנו נוסף: "ולא נביאים התירו להם אלא מנהג אבותיהם בידיהם". קטע זה אינו מופיע במקבילות שבתוספתא ובירושלמי ובוודאי הוא לשון פירוש לברייתא. נראה שתכליתה של תוספת זו היא לצמצם את ההיתר העולה ממשנתנו. לא נביאים התירו אלא רק "מנהג אבותיהם" היה בידיהם. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם המסורת שנמסרה על ידי בעלי הגמרא בסופה של הסוגיא הקודמת, שלפיה אמימר חזר בו מהיתרו לשאוב בשבת.

(א) מאי מבור הקר

כפי שהערנו לעיל (עמ' 380, הערה 5), משנתנו, לפי רוב כתבי היד של המשנה, עוסקת בבאר 'חקר' ולא בבאר 'הקר'.¹ ונראה שהמילה 'חקר' היא צורה עברית של המילה הארמית-יהודית השאולה מן היוונית ἄκρα): חקרא.² החקרא היא המצודה הסלֶבֶקית בירושלים, שנזכרה בסכוליון למגילת תענית (כג אייר, עמ' 66) ושהיתה סמוכה להר הבית.³ בסוגייתנו הלקסיקוגרפית מובאות שתי אטימולוגיות עממיות למונח 'ח/הקר' שהציעו חכמים, שספק אם הכירו את מבצר החקרא.

1 במקרה דנן מסתבר שהפסוק ששימש את רב נחמן בר יצחק השפיע על עדי הנוסח, שנקטו: "הקר". ראו שוורץ, באר הקר, עמ' 4, הערה 7. על שיבוש אחר של המילה 'חקרא' במגילת תענית ראו מגילת תענית, עמ' 187-190.

2 ראו סוקולוף, מילון ארמית יהודית, ערך חקרא, עמ' 50. וראו שוורץ, הנ"ל, עמ' 7, הערה 14.

3 אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 322) כתב: "הקר" היא 'חקרא' שבמג"ת... העיר התחתונה...". אולם שוורץ (הנ"ל) כבר הראה שהחקרה אינה אלא המבצר הסמוך להר הבית. לאיתור מקומו של המבצר נודעת חשיבות מרובה להבנת תולדותיה של מלחמת החשמונאים, ועל מיקומה המדויק של החקרה הסלֶבֶקית ניטש ויכוח ער בין החוקרים השונים מאז המאה התשע-עשרה. שוורץ הוא הראשון שניסה להיעזר במשנתנו כדי לקבוע את מיקומה.

אמ' רב יהודה אמ' שמואל בור שהיקרו עליה דברים והתירוה

"שהיקרו" – כן הוא ברוב הנוסחאות. אולם נראה שגירסא משובשת היא, שהרי בשפה העברית לא מצאנו שורש הק"ר. שמואל ודאי התייחס לגירסא המקורית "חקר", ופטר: "שחיקרו עליה", כלשון המקרא: "וַאֲנִי וְחָקֵר תִּקֶּן" (קהלת יב ט). נראה אפוא שיש לבפר את גירסת קטע גניזה (שם נראה שכתוב "חיקרו") ורבינו חננאל (קד ע"ב ד"ה וממלאין, עמ' רכח): "מאי בור חקר? אמר רב יהודה אמר שמואל: בור שחקרו עליה נביאים והתירוה...". ואילו הגירסא בה"א היא תולדת ניסיון לתאם בין הגירסא התניינית: "הקר" – בה"א – לבין דרשתו המקורית של שמואל, שנקט: "בור שחיקרו" – בחי"ת.

ואולם פרשנים שלא הכירו את הנוסח המקורי נאלצו למצוא פתרון למילה הלא קיימת 'היקרו', וכך לדוגמה כתב רש"י (קד ע"ב ד"ה שהיקרו עליה דברים): "הקרו – לשון קריאה, שהביאו בה ראיות לדבריהם, שיש בהן כח לעקור שבות מפני דוחקן". ועדיין הדברים עמומים – מה שייך לשון קריאה על ראיות? וכי קראו אותן?! ואמנם, ברש"י שבדפוס וילנא מצאנו בתוך סוגריים פירוש נוסף שנועד ככל הנראה למצוא מזור לקושי זה: "על ידי מקרה"⁴. על נוסחה המקורי של התוספת בפירוש רש"י ניתן ללמוד מגירסת כ"י אוקספורד: "הקרו לשון קריאה על ידי מקרה באו להתיר", וכאן הניסוח מהוקצע יותר: לא "על ידי מקרה שהביאו בה ראיות לדבריהם" אלא "על ידי מקרה באו להתיר".

מיתיבי לא לכל בורות הקרות... אלא זו בלבד ואי ס"ד בור שהיקרו עליה... מאי זו בלבד

שמואל הציג שבור חקר כונה כך על שם החקירה ההיסטורית שבעטייה התירו את איסור השאיבה ממנו. אולם בברייתא נאמר: "לא כל בורות הקרות התירו... אלא זו בלבד", כלומר ישנם 'בורות הקר' שלגביהם לא נאמר היתר, ואילו לפי פירושו של שמואל יש כאן מעין אוקסימורון – בור חקר שלא נחקר.

אמ' רב נחמן ב"ר יצחק באר מים חיים דכתיב כהקיר ביר מימיה

חיפש רב נחמן בר יצחק בכל המקרא ומצא בדיוק באמצעו⁵ ביטוי המעורר אסוציאציה בולטת למונח 'באר/בור הקר': "פְּהָקִיר בּוֹר"⁶ מִימֵיהָ (ירמיהו ו ז). ומן המקרא הוזה למד ש'בור הקר' אינו אלא בור המקיר מימיו ונובע ללא לאות,⁷ שעליו ראוי לקרוא: "באר מים חיים". וייתכן שגם רב נחמן בר יצחק פירש גירסת 'חקר' ולא דווקא 'הקר', שהרי הדרשה האטימולוגית התלמודית, פונטית היא בעיקרה,⁸ ובפרט בבבל, מקום שלא הבחינו בו היטב בין חי"ת לה"א,⁹ לא היתה מניעה לדרוש כן.

4 הסוגריים נוספו בעקבות מחיקתן של המילים על ידי המהרש"ל (ראו חכמת שלמה, עמ' 242). ואכן, בדפוסים הראשונים: פירו וונציה, מופיעות המילים ללא סוגריים. אמנם, מילים אלו מופיעות בכ"י אוקספורד, אך חסרות בכתבי היד פאריס ומינכן, באור זרוע (סימן רטז, עמ' תרצד) וברש"י המצוטט בספר הנר (עמ' 187). ואף שדרכו של רש"י להציע ביאור כפול למילים קשות (ראו פרנקל, רש"י, עמ' 96-106), מכיוון שהמילים אינן מופיעות ברוב רובם של עדי הנוסח מסתבר יותר שהן נוספו בתקופה מאוחרת. ראו ההפניות לעיל, עמ' 307, הערה 29.

5 לפי הערת המסורה על הפסוק הנ"ל – כאן "חצי המקרא" (באותיות).

6 קרי: "ביר", ועל חילוק הקרי והכתיב שכאן ראו הערתו היפה של בן יהודה במילוננו, עמ' 530, הערה 4.

7 ראו מילון בן יהודה, ערך קורא, עמ' 5865, והשוו: קרויס, קדמוניות התלמוד, ב/א, עמ' 97; שוורץ, באר הקר, עמ' 5; אליצור, הבור והבאר, עמ' 220-221.

8 ראו פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, א, עמ' 107-115.

9 על חילופי ה/ח ראו מאסף לכל המחנות אצל ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 99, הערה 144.

(ב) גופה לא כל בורות הקרות התירו אלא זו בלבד וכשעלו בני הגולה חנו עליה ונביאים...

ב'גופה' ציטטו בעלי הגמרא את הברייתא במלואה. יש לה מקבילה בתוספתא (ח כב [עמ' 85]): "אין ממליץ מבאר הקר בגלגל ביום טוב. וכשעלו בני הגולה וחנו עליה, התירו להם נביאין להיות ממליץ מבאר הקר (כ"י לונדון: חקר) בגלגל ביום טוב. ולא כל בורות הקר התירו אלא אותה שחנו עליה בלבד". וראו את הניתוח שערכנו להלכה זו לעיל, עמ' 382-383.

ולא נביאים התירו להם אלא מנהג אבותיהם בידיהם

קטע זה אינו מופיע במקבילות שבתוספתא ובירושלמי ובוודאי הוא לשון פירוש לברייתא. שוורץ (באר הקר, עמ' 14) רואה בדברים אלו "רמז, שהחכמים עצמם הכירו במיבדה ההיסטורי שהמציאו וערערו על המסורת ההיסטורית של תקנת הנביאים". ברם דומה שכוונת בעלי הגמרא היתה שונה: לצמצם את ההיתר העולה ממשנתנו. לא נביאים התירו אלא רק "מנהג אבותיהם" היה בידיהם. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם המסורת שנמסרה על ידי בעלי הגמרא בסופה של הסוגיא הקודמת, שלפיה אמימר חזר בו מהיתרו לשאוב בשבת.